

LAINSÄÄDÄNTÖ JA KULTTUURIPERINNÖN SAAVUTETTAVUUS

Ehdotus KAM-sektorin juridisen yhteistyön organisoinniksi

Pekka Heikkinen

1. Yhteistyöhankkeen tausta: jaetut haasteet

Kirjastot, arkistot ja museot palvelevat samaa yhteisöä. Ne edustavat välittömimmin kansallisten aineistojen tärkeimmän käyttäjäkunnan, eli suuren yleisön intressejä. Toiminnan jaettuna perustavoitteena on helpottaa asiakkaiden pääsyä yhteiseen kulttuuriperintöön.

Muistiorganisaatioiden jaottelu kirjastoihin, arkistoihin ja museoihin on perustunut siihen fyysiseen alustaan, jolle kulttuuriperintö (informaationa) on tallennettu: arkistoissa keskeisiä ovat uniikit dokumentit, kirjastoissa painettu tekstiaineisto, museoissa taas fyysiset esineet. Rajanveto on toki häilyvä. Myös monet museot ja kirjastot (kuten Kansalliskirjasto) hallinnoivat yksityisarkistoja, kaikki muistiorganisaatiot säilyttävät myös valokuvia jne.

Uuden informaatiotekniikan käyttöönotto

Mahdollisuus muuntaa kulttuuriperintö digitaaliseen muotoon hämärtää perinteisen, käytettyyn tallennusalustaan perustuvan muistiorganisaatioiden jaottelun merkitystä. Yhä suurempi osa aineistoista on jo alkujaan digitaalisessa muodossa. Etäkäyttäjän kannalta on jo yhdentekevää, millaisessa muistiorganisaatiossa/laitoksessa hänen käyttämänsä informaatioresurssit sijaitsevat.

Tekniikan lupaukset ovat lisänneet muistiorganisaatioihin ulkoapäin kohdistuvaa painetta parantaa pääsyä kokoelmiinsa. Tämän suuntaisia toiveita esittävät säännöllisin väliajoin niin suuri yleisö, kuin myös poliittiset päätöksentekijät.

Monissa Euroopan maissa muistiorganisaatiot ovatkin lähteneet yhteistyössä raivaamaan esteitä uuden teknologian käyttöönoton tieltä. Iso-Britanniassa on perustettu Resource (aiemmin Museums, Libraries and Archives Commission), Norjassa ABM-utvikling¹, Ruotsissa ABM-centrum².

Suomessa toiminta käynnistyi eKAM yhteistyönä. Myöhemmässä vaiheessa valtiovalta on Kansallinen digitaalinen kirjasto-hankkeen kautta lähtenyt aktiivisesti tukemaan kulttuuriperinnön digitointia. Hankkeen keskeisenä tavoitteena on saada aikaan kirjastojen, arkistojen ja museoiden digitaaliset kokoelmat kattava yhteinen asiakasliittymä.³ Ensi vaiheessa on keskitytty ratkomaan tietojärjestelmien yhteensovittamiseen ja aineiston pitkäaikaissäilytykseen liittyviä teknisiä ongelmia.⁴

Niiltä osin kuin digitointihankkeissa on kyse vain (erityisesti vanhimman) kulttuuriperinnön säilymisen turvaamisesta, ei kansallisen yhteisymmärryksen saavuttaminen eri toimijoiden välillä tuota suurempia ongelmia. Asia mutkistuu, kun on sovittava niistä reunaehdoista, joilla suurella yleisöllä olisi *mahdollisuus aktiivisesti hyödyntää* kulttuuriperintöä opiskeluun, tutkimukseen tai yhtä hyvin viihteenä.

Eryteisesti *tekijänoikeuteen* liittyy taloudellisessakin suhteessa merkittäviä intressejä. Muistiorganisaatioiden edustamat arvot saattavat näiltä osin (ainakin lyhyellä tähtäimellä) joutua ristiriitaan oikeudenhaltijoiden vahvojen intressien kanssa. Julkisen vallan tehtäväksi jää tällöin punnita vastakkain näitä intressejä, ja määritellä toivottava tasapaino niiden välillä.

¹ Ostby, Jon Birger: Cross-Sectorial Challenges for Archives, Libraries and Museums, IFLA Journal 2006:32, s. 232-. <http://ifl.sagepub.com/cgi/reprint/32/3/232.pdf>

² Lisätietoja, ks. <http://abm-centrum.se/>. Ks. myös seminaariraportti Heikkinen, Pekka: Kun sataa mannaa. Lainsäädäntö ja kulttuuriperinnön saavutettavuus; Kansalliskirjasto 2006:1, s. 47-48.

³ KDK-hankkeesta, ks. esim.

http://www.kansalliskirjasto.fi/attachments/5BpKntESb/5E2ffa9gP/Files/CurrentFile/National_Digital_Library_FI_abstract_IFLA_2009-1.pdf

⁴ Yhteistyön teknisistä aspekteista, ks. <http://www.oclc.org/programs/publications/reports/2008-05.pdf>

Tämän neutraalin sovittelijan tehtävänsä vuoksi valtio ei ongelmitta voikaan ottaa vastatakseen KAM-sektorin juridisen yhteistyön käynnistämisestä, nykyisen tekniset tietojärjestelmät kattavan kehitystyön tapaan. Yhteistoiminnan organisointi jää alan oman aloitteellisuuden varaan.

Suomessa on tarvetta kehittää kirjastojen, arkistojen ja museoiden välistä yhteistyötä nimenomaan oikeudellisissa kysymyksissä. Muistiorganisaatioiden näkökulmasta lainsäädäntö ja sopimuskäytännöt näyttävät usein pelkkänä hidasteena uusien palvelumuotojen käyttöönotolle, eivät niiden mahdollistajina. Tarvitaan kanava, jonka kautta muistiorganisaatiot kykenisivät aiempaa tehokkaammin vaikuttamaan myös toimintansa juridisten reunaehtojen muotoiluun.⁵

Eräs kartoitettava yhteistoiminnan alue on *sopimuslisenssikäytännön* aikaansaaminen. Vuoden 2007 alusta voimaan tulleen tekijänoikeuslain sopimuslisenssisäännöksen nojalla kirjastot, arkistot ja museot ovat voineet sopia oikeudenhaltijajärjestöjen kanssa lain rajoitussäännökset ylittävästä käytöstä. Nykyinen laki ei esimerkiksi salli digitaalisten kopioiden antamista asiakkaalle, ja sallii aineiston välittämisen yleisölle vain laitosten tiloissa.

Oikeudenhaltijapuolen näkökulma sopimiseen on yleensä selkeän liiketaloudellinen. Tämä on muistiorganisaatioille haaste. Niiden olisi nyt kyettävä ottamaan aloitteentekijän rooli itselleen, muotoilemalla sellaisia yhteistyömalleja (vrt. business-model) jotka yksilöisivät *molempia osapuolia hyödyttävän yhteistyön* mahdollisuuksia. Tämä edellyttää uudenlaista itseymmärrystä, samoin kuin uudenlaista sopimusosaamista. Muistiorganisaatioiden resurssit ovat tässä suhteessa kuitenkin varsin rajallisia potentiaaliseen sopimuskumppaniin, eli oikeudenhaltijajärjestöihin verrattuna.

Mahdollisuus vaikuttaa toiminnan reunaehtoihin EU-tasolla

Toinen tärkeä haaste digitalisoitumisen rinnalla on kansainvälistyminen. Aloitteentekijän rooli muistiorganisaatioita koskevissa juridisissa kysymyksissä on tosiasiaassa siirtynyt EU:n komissiolle. Juridisen kehityksen seuraaminen vaatii tämän vuoksi yhä enemmän resursseja. Tehokas vaikuttaminen edellyttäisi aktiivisuutta toisaalta säädösvalmistelun riittävän varhaisessa vaiheessa, toisaalta sen

⁵ Kansalaisella tasolla muistiorganisaatioiden vaikutusmahdollisuuksia kaventaa se, ettei niillä ole edustusta opetusministeriön keväällä 2008 asettamassa tekijänoikeustoimikunnassa

eri tasoilla. Muistorganisaatioiden eurooppalaisten edunvalvontajärjestöjen (kuten EBLIDA:n) resurssit ovat rajalliset, eivätkä ne pysty ottamaan vastatakseen vaikuttamisesta kansallisella tasolla.

2. Yhteistyön tavoitteet: rajauksia

Muistorganisaatioita edustavat kansainväliset yhteistyöjärjestöt (IFLA, ICA, ICOM, ICOMOS, CCAAA) julkistivat syksyllä 2008 yhteistoiminnan tiivistämiseen tähtäävän julkilausuman.⁶ Kirjastoalan yhteistyöjärjestö IFLA julkaisi kesäkuussa 2008 olemassa olevia yhteistyön malleja kartoittaneen kansainvälisen tapaustutkimuksen.⁷

Joissain tapauksissa oli muistiorganisaatioissa edetty jopa olemassa olevien kehittämisen- ja palvelutoimintojen yhdistämiseen. Tämä ei ole nyt hahmoteltavan yhteistyön tavoitteena. On tärkeää tunnistaa ja tunnustaa muistiorganisaatioita erottavat tekijät. Organisaatiokulttuureissa on eroja, eikä muistiorganisaatioiden kesken aina löydy edes jaettua ammattikieltä.⁸ Myös toiminnan rahoitus pohjassa on eroja. Kirjastoissa asiakkaalla on lähtökohtaisesti vapaa pääsy ja vapaus käyttää maksutta kokoelmia, kun taas museoissa on käytössä pääsymaksut, tilojen hallintaan perustuvat maksut aineiston kuvaamisesta jne.

Näistä toiminnallisista eroista johtuen myös tarvittava juridinen osaaminen painottuu muistiorganisaatioissa eri tavoin. Museoissa keskeiset kysymykset liittyvät kokoelmien omistukseen ja suurten näyttelyvierailujen yhteydessä solmittaviin sopimuksiin. Kirjastoissa aineiston käyttöä rajaa ensi sijassa tekijänoikeus, arkistoissa yhtä tärkeässä asemassa tässä suhteessa on julkisuuslainsäädäntö ja yksityisyyden suojaan liittyvä sääntely.

Tekijänoikeuskysymykset ovat yhteistoiminnan keskeinen, mutta eivät ainoa alue. Muistiorganisaatioiden kannalta yhtä tärkeitä ovat muut edellä mainitut, laa-

⁶ IFLA kommunikea yhteistyöstä

<http://www.ifla.org/III/announce/convergence-communic-200812-09.pdf>

⁷ Public Libraries, Archives and Museums: Trends in Collaboration and Cooperation, IFLA Professional reports, no. 108 <http://www.ifla.org/VII/s8/pub/Profrep108.pdf> . Sektorirajat ylittävän yhteistyön eduista ja riskeistä, s. 35-36.

⁸ Osin tämä aiheutuu jo aineiston fyysisistä eroista: while a 'knowledge artefact' can speak for itself, a 'cultural artefact' requires interpretation. This has led to museums and libraries developing distinct techniques for describing and organizing their collections", ks. Gibson, Hannah ym.: Links between Libraries and Museums, Libri 2:2007, s. 53-64.

jemmin informaatio-oikeuden piiriin luettavat oikeudenalat. On myös luontevaa ajatella, että muistiorganisaatioiden yhteistoiminnan laajempaan arvoperustana on erityisesti sananvapauden tukeminen. Muistiorganisaatiot pyrkivät toiminnallaan edistämään kansalaisten vapaata pääsyä informaatioon. Mahdollisuus *käyttää* sananvapautta edellyttää toisaalta, että asiakkaiden tietosuojasta huolehditaan ja turvataan heidän mahdollisuutensa käyttää palveluja halutessaan myös anonymisti, ilman tunnistautumisasiä.

IFLA:n tutkimuksen mukaan yhteistyö kirjastojen, arkistojen ja museoiden välillä on ollut hedelmällisintä erityisesti paikallisella tasolla. Juridisissa kysymyksissä on kuitenkin tavoitteena rohkaista ja tukea sektorirajat ylittävää yhteistyötä ensi sijassa kansallisella tasolla. Näiltä osin on kyseessä sellainen ammatillinen erityisosaaminen, jota muistiorganisaatioilla ylipäättään on vähän käytössään. Yhteistyön tulokset välittyvät automaattisesti myös paikalliselle tasolle.⁹

Tavoitteet iskusanoina:

- *Proaktiivisuus*, ei vain annettuihin reunaehtoihin sopeutuminen: seurataan toimintaympäristön muutoksia, joilla on vaikutusta muistiorganisaatioiden toimintaedellytyksille. Teknisten kysymysten ohella on huomioitava myös toiminnan juridiset reunaehdot.
- *Ulkoinen vaikuttaminen*: kirjastot, arkistot ja museot ovat yhteiskunnassa suhteellisen pieni sektori, joten niiden on erillisinä vaikea saada julkisuutta mediassa, tai ääntään poliittisten päätöksentekijöiden kuuluville. Tämän vuoksi on tärkeää aktiivisesti hakea eri sektoreita yhdistäviä intressejä, ja pyrkiä muotoilemaan tältä pohjalta yhteisiä toimintamalleja.
- *Sisäinen vaikuttaminen*: tavoitteena on paitsi päätöksentekijöiden informoiminen muistiorganisaatioiden näkemyksistä, myös muistiorganisaatioissa työskentelevien ammattilaisten aktivoiminen. Yhteistyöhanke toimii alan sisäisen keskustelun käynnistäjänä

⁹ Juridisen alan yhteistyöstä on toki jo kokemusta: Valtion taidemuseon lakimies on edustanut muistiorganisaatioita opetusministeriön asettamassa tekijänoikeusneuvostossa. Kansalliskirjaston lakimies on osallistunut kirjastoseurojen juridisten asioiden työryhmiin.

- *Parhaat käytännöt*: edistetään kokemusten ja osaamisen vaihtoa eri muistiorganisaatioissa toimivien välillä

3. Yhteistyön keinot ja muodot

- Yhteistyö lausuntojen valmistelussa: vaikka lausunnot ministeriöille yleensä annettaisiinkin erillisinä, on tärkeää pyrkiä aktiivisesti kartoittamaan eri muistiorganisaatioita yhdistäviä tekijöitä.
- Kansainvälinen vaikuttaminen: osallistumisen vuorottelu ja tiedonvaihto, aina ei ole tarpeen lähettää edustajia kaikista organisaatioista
- Ajankohtaisseminaarit
- Kansallinen kontaktipiste, jonka kautta kaikki muistiorganisaatioiden sektorit ovat tarvittaessa tavoitettavissa

4. Yhteistyön organisointi

Monissa maissa valtiovalta on toiminut muistiorganisaatioiden välisen yhteistoiminnan käynnistäjänä ja rahoittajana. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa, tai välttämättä paras vaihtoehto. Aloite voi yhtä hyvin lähteä muistiorganisaatioiden itsensä tasolta. Kun yhteistoiminta organisoidaan riittävän väljästi, se ei edellytä pysyväisluonteisten toimielinten perustamista tai ulkopuolista rahoitusta.

KAM yhteistyöryhmä

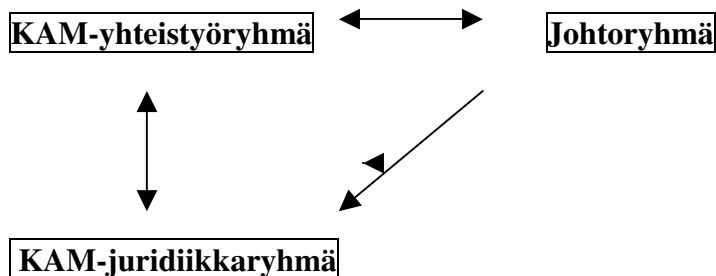
- kaikkien mukana olevien tahojen edustus (arviolta n. 10-15 henkeä)
- kokoontuu tarvittaessa, esimerkiksi ajankohtaisseminaarien yhteydessä
- avoin osallistumisoikeus kaikilla kiinnostuneilla

Johtoryhmä

- laitosten ylin johto (3-4 henkeä)
- kokoontuu n. kaksi kertaa vuodessa
- selvitettävä, onko mahdollista hyödyntää jo olemassa olevia ryhmiä (esim. e-KAM)

KAM-juridiikkaryhmä

- kokoontuu parin kuukauden välein
- sovittu kiertävästä vetovastuusta, joka vaihtuu aina 6 kuukauden välein.
- kulloinkin vetäjänä toimiva kutsuu ryhmän koolle, esittelee asiat yhteistyöryhmälle ja johtoryhmälle, sekä vastaa asioiden etenemisestä sovitussa aikataulussa

5. Työnjako

Tärkeimpänä tavoitteena on ammatillisen osaamisen ja informaation vaihto eri muistiorganisaatioiden välillä. Käytännössä toiminnan painopiste onkin juridiikkaryhmän työssä. Muiden yhteistyöelinten rooli on tätä työtä tukeva.

Laaja, muistiorganisaatioiden eri sektorit kattava yhteistyöryhmä toimii kanavana, jonka kautta osallistuvien tahojen näkemykset ja toiveet välittyvät yhdessä keskusteltaviksi ja tarvittaessa jatkovalmisteluun.

Johtoryhmä, joka koostuu mukana olevien laitosten ylimmästä johdosta, huolehtii vaikuttamisesta poliittisiin päätöksentekijöihin ja mediaan päin.

Yhteistyöryhmä:

- periaatetason asiat, ammattikentän ideat ja toiveet
- hyväksyy toiminnan suuntaviivat
- tavoitteena mahdollisimman avoin keskustelu

Johtoryhmä:

- yhteiset kannanotot, joiden avulla päätöksentekijöitä informoidaan yhteisistä näkemyksistä

KAM-juridiikkaryhmä:

- osaamisen ja tiedon vaihto ammattilaisten tasolla
- valmisteleva rooli hankkeen sisällä

6. Tarvittava rahoitus

Yhteistoiminta organisoidaan ilman osallistuvien tahojen erillistä rahoitusta.

Seminaarien järjestäminen tuo jonkin verran kustannuksia, kuten tilavuokrat ja esitelmöijien mahdolliset palkkiot. Nämä kulut katetaan tapauskohtaisesti haettavilla apurahoilla ja perimällä tarpeen mukaan seminaarien osallistujilta osallistumismaksuja.